

СУЧАСНІ І ПРИЙДЕШНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО ПРОГРАМО- Й ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ

Бондаренко Неллі Володимирівна,

к. пед. н., ст. наук. сп., пров. наук. сп.

Інститут педагогіки НАПН України

Косянчук Сергій Володимирович,

к. пед. н., методист

Київська гімназія східних мов № 1

Вступ. Російсько-українська війна радикально змінила суспільні пріоритети, перефокусувала як світоглядні орієнтири, так і національну освіту – засадничу цінність держави Україна. Світоглядний характер геноцидної війни актуалізував необхідність посилення національно-патріотичного виховання. Виховний процес, інтегрований з навчанням української мови й літературною освітою, набуває особливої ваги у воєнний і повоєнний період, оскільки саме вони є потужним чинником формування національної ідентичності, світоглядної і громадянської позиції. Зірка «Довбуша» актор Олексій Гнатковський вважає, що мова «сильніша за всі танки та ракети».

Мета роботи – на основі праць авторів удоцілювати виокремлення напрямів національно-патріотичного виховання в умовах воєнного часу.

Матеріали і методи. Науковий пошук ґрунтується на ретроспективному аналізі авторських публікацій та інших наукових джерел, контент-аналізі міжнародних досліджень, нормативно-правових документів МОН України, практики закладів загальної середньої освіти.

Результати й обговорення. Поєднання класичних виховних практик із сучасними науково обґрунтованими підходами, медіаосвітою, соціально-емоційним навчанням, цифровою грамотністю створює передумови для формування покоління, здатного не лише плекати й збагачувати українську мову і культуру, а й активно діяти в умовах глобальних викликів. Прогностичні дослідження дають підстави стверджувати, що природна інтеграція мовно-літературної освіти з виховним процесом стане ключовим чинником у

відновленні й зміцненні українського суспільства у воєнний і повоєнний період.

Неллі Бондаренко і Сергій Косянчук наголошують на важливості концептуалізації національно-патріотичного виховання. Його наукові засади обґрунтовано ними у праці *«Аксіологічний концепт національно-патріотичного виховання»* [2]. Інтеграція виховання, як синергетичного складника, в освітній процес здійснюється насамперед через такі навчальні предмети як українська мова і література, історія, Захист України. Кожному з них присвячено окремі розділи рекомендацій згаданих авторів під назвою *«Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів»* [3], які набрали понад 16 300 завантажень в Електронній бібліотеці НАПН України, що свідчить про активне їх використання в освітньому процесі. Створений авторами у розвиток рекомендацій навчальний посібник *«Українська патріотика»* [4] містить цікаві тексти різноманітної патріотично спрямованої тематики, дібрані з різних галузей знань на основі інтерпретації актуальних для сьогодення і майбутнього ключових концептів українства, його мови, літератури, культури, піків і уроків історії, героїчної боротьби, яскравих персоналій, цінностей, за які жертвують найдорожчим – життям. Цілеспрямована робота з текстами сприяє розвитку в учнівства здатності ідентифікувати себе як частину народу з тисячолітньою історією державності, який має власну мову, культуру, гідність і честь, осмисленню своєї громадянської позиції, ролі в трансляції мови, історії, культури наступним поколінням, у сучасному і майбутньому України в контексті наростаючих глобальних викликів.

Інтеграція виховної роботи з освітнім процесом у контексті загальнолюдських і національних цінностей на основі аксіологічного, компетентнісного, текстоцентричного підходів до опанування української мови і творів української літератури, які є їх носіями. Прогностичні дослідження освітніх тенденцій (OECD, UNESCO) підтверджують, що саме через мову й літературу найефективніше відбувається трансляція культурної пам'яті, формування національної ідентичності і громадянської свідомості. З цією метою у підручниках української мови слід передбачити роботу зі

словниками історичної термінології (укладання «Словника гідності», «Словника героїки», і поповнення їх лексемами з новин, історій самовидців, з літератури); лексичні й стилістичні завдання за тематикою війни (визначення тематичних полів: «війна», «воїн», «герой», «опір», «справедливість», «нападник», «жертва», «воля», «Україна» – і створення на їх основі словникових мап тощо); вправи, уконтекстнені в історичний зміст; завдання для написання есе, рефлексійних нотаток і висловлень («Чому говорити українською стало моїм свідомим вибором»), мовних маніфестів, що спонукають учнів оприявнювати власні цінності й оцінювати їх крізь призму загальнолюдських і національних ідеалів. З метою інтеграції національно-патріотичного виховання в освітній процес доцільно укласти хрестоматії з творів української літератури (класичної і сучасної), що утверджують громадянськість, патріотизм, повагу до історії, державної мови і символів, моральну відповідальність і взаємоповагу, де передбачити аналітичне читання документалістики, публіцистики, новелістики та есеїстики, пов'язаної з проблемами ідентичності, подіями Революції Гідності (хронік Майдану), АТО, повномасштабної війни, матеріалів журналістських розслідувань про окупацію (збірок «На лінії вогню», «Війна і слово»), опрацювання документальних текстів – збірників спогадів військових, волонтерів (зокрема проекти «Історії життя», «Я – свідок», «Жіночі обличчя війни») з методичними коментарями для організації виховних занять та інтегрованих уроків. Вітається розробка методичних рекомендацій «Українська література й національні цінності», де поєднуватиметься робота з художніми і публіцистичними текстами.

Формування культури здорового способу життя, екологічної свідомості й безпечної поведінки шляхом аналізу текстів відповідної соціокультурної проблематики на уроках української мови і творів української та світової літератури. Досвід показує, що текстова робота дає змогу учням осмислювати соціально значущі проблеми й виробляти ціннісні орієнтири. Цьому сприятимуть створення методичних рекомендацій до уроків української мови та літератури з тематикою здоров'я, довкілля й безпеки; завдання на усне й

письмове висловлення думок щодо здорового способу життя, екології та безпеки у підручниках української мови. А підручники літератури мають шанс збагатитися зразками творів для аналізу, де порушуються проблеми здоров'я, довкілля та морального вибору персонажів щодо безпеки й екології. Корисною буде організація інтегрованих уроків на тему «Українська література й рідне довкілля», що поєднують аналіз текстів і письмові завдання на формування екологічної культури.

Упровадження практик соціально-емоційного навчання у процесі вивчення української мови, української і світової літератури, історії, Захисту України. Дослідження CASEL (2021), українських науковців доводять, що розвиток емпатії, толерантності та вмінь конструктивної комунікації істотно підвищують якість міжособистісної взаємодії, сприяють стійкості учнівства в умовах кризи. З огляду на зміцнення емоційного зв'язку мови і нації актуалізується афективна сфера учнів. Створення простору для проживання, співпереживання й співрадіння через есе («Слово, яке тримає в час війни»), листи («Лист у прийдешнє: що я розповім своїм нащадкам про війну?»), діалоги сприятиме не тільки глибшому засвоєнню матеріалу, а й особистому залученню учнів до історичного наративу, виникненню емпатії, утвердженню толерантності, здатності до морального вибору тощо; укладення методичних рекомендацій із використання художніх текстів для розвитку емпатії й толерантності, проведення онлайн-літературних дискусій з акцентом на моральному виборі персонажів; комплекс вправ з української мови на висловлення власних емоцій, оцінювання життєвих ситуацій, запобігання і розв'язання конфліктів; практикуми з літератури на аналіз морального вибору персонажів – для розвитку емпатії й соціальної відповідальності учнівства; розробка рекомендацій «Емоції й українське слово», де літературний і мовний аналіз поєднуватиметься із завданнями для навчання конструктивної комунікації і розвитку емпатії – співпереживання й співрадіння.

Розвиток громадянської активності, відповідальності й здатності брати активну участь у демократичних процесах через роботу з

публіцистичними текстами, літературні дискусії і створення власних проєктів. Прогностичний аналіз соціальних тенденцій свідчить, що прийдешнє демократичного суспільства значною мірою залежить від здатності молоді критично мислити і брати участь у публічному дискурсі. З цією метою в підручниках української мови слід передбачити роботу з лексикою війни, аналіз стилістичних фігур у текстах про героїзм, вправи на написання есе, аргументованих висловлень, творчих робіт, завдання на аналіз публіцистичних текстів і проведення дебатів на суспільно значущі теми громадянської свідомості й соціальної відповідальності («Чому мова – найпотужніша зброя», «Мова мого народу – мова пам'яті», «Що означає бути українцем сьогодні»). Літературна освіта має включати аналіз творів, де розкривається боротьба за права людини, справедливість і свободу для обговорення з учнями моральних аспектів поведінки. Доцільно організувати проєкти «Громадянська література», де поєднуюватиметься робота з публіцистичними і художніми текстами.

Індивідуальний розвиток і життєстійкість учня забезпечуються завдяки вдосконаленню комунікаційних умінь, здатності формулювати й обстоювати власну позицію і вести конструктивний діалог. Українська наука підносить роль мови у забезпеченні психологічної стійкості особистості. Становленню резильєнтності учнівства сприятимуть: розробка практикумів із розвитку комунікаційних умінь учнів через написання творів, участь у літературних гуртках, театральних інсценізаціях, хакатонах; вправи з української мови на самовираження, ведення особистих щоденників і написання творів для розвитку вмінь самоаналізу й відповідальності за власні дії; акцентоване виокремлення у підручниках літератури індивідуальних завдань на аналіз стійкості і морального вибору персонажів у складних ситуаціях; дебати з акцентуванням на державній мові («Чому мова – це більше ніж комунікація?»); започаткування проєкту «Українська мова і життєстійкість», що поєднуватиме аналіз текстів і письмові вправи на розвиток здатності до рефлексії і саморегуляції.

Інтеграція медіаосвіти в навчання української мови й літературну

освіту. Критичний аналіз інформації, розпізнавання фейків, розвиток інформаційної грамотності відповідають запитам суспільства в умовах гібридної війни. Дослідження з медіаграмотності доводять, що школа є основним середовищем формування інформаційної безпеки. З цією метою рекомендуються: використання текстів у форматі мультимедійного читання, театралізованого читання віршів, фронтових листів, відеозаписів літературних читань українською на YouTube або в соцмережах; медіатекстів [1], краєзнавчих матеріалів, усної історії на уроках української мови; інтеграція відеопоезії; дебати з фокусуванням на мові як маркері ідентичності, інструменті спротиву й боротьби («Мова – зброя в інформаційній війні»). Значну допомогу вчителю надасть розробка методичних матеріалів із розвитку медіаграмотності на уроках української мови, зокрема щодо аналізу ворожої пропаганди і мовного впливу, із завданнями для аналізу новинних текстів, блогів, повідомлень у соціальних мережах; розбором фейків, російських маніпуляцій, мови ненависті – з критичним аналізом риторики, слововживання, семантики; вправ на аналіз новинних повідомлень, блогів і соціальних медіа – для розвитку наскрізних умінь, предметної і ключових компетентностей, критичного мислення здобувачів освіти. У підручниках української літератури доцільно запровадити рубрику «Оцінювання сучасних медіатекстів» з акцентом на цінностях, відповідності нормам, зокрема стилістичним. У контексті інтеграції є потреба розробити курс «Українська література і медіа», що поєднує класичні тексти й сучасні цифрові ресурси для формування в учнів медіаграмотності і критичного сприймання інформації.

Використання соціальних мереж і електронних ресурсів для обговорення ролі мови у збереженні української державності, популяризації української літератури і розвитку комунікаційних умінь. Педагогічна прогностика свідчить, що цифрові практики дедалі більше стають частиною освітньої культури, а їх ефективне використання сприяє підвищенню мотивації до читання, інтелектуального і мовного самовираження. Ефективне виготовлення учнями плакатів і гасел, візуальних цитат українською на тему мови й гідності;

створення мультимедійних історій – відеоінтерв'ю, подкастів, історій про родинну пам'ять, воєнні події у своїх громадах. Доцільно розробити методичні рекомендації з використання соціальних мереж, онлайн-бібліотек і мультимедійних освітніх платформ для організації учнівських проєктів і популяризації української мови і літератури, а також передбачити завдання зі створення постів, мініблогів і коментарів українською мовою на актуальні теми; узвичаїти організацію цифрових віртуальних книжкових оглядів для аналізу творів; розробити інтегрований курс «Література онлайн», що поєднує аналіз текстів зі створенням електронних ресурсів, учнівських презентацій і блогів.

Реалізація описаних напрямів сприятиме вирішенню завдань реагування освітньої системи на виклики сьогодення і майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Н. В. Медіатекст як ресурс осучаснення й збагачення змісту підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника*. 2021. Вип. 27. С. 15–21. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/729474>.
2. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. *Аксіологічний концепт національно-патріотичного виховання*. Київ: Фенікс. 2023. 52 с. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734569>.
3. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. *Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації*. Київ: Фенікс. 2022. 64 с. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/732103>.
4. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. *Українська патріотика: тексти і завдання. 5–11 класи*. Навчально-методичний посібник. Київ: Фенікс, 2024. 144 с. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738206>.